

УДК 329.15:929 Леонард В.
323.23(497.1)"1948/1950"
94:327(497.1:430.2)"1948/1950"
DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2021.1.dim.133-164>
Оригинални научни рад
Примљен: 14. 5. 2020.
Прихваћен: 1. 10. 2020.

Наталија ДИМИЋ
Институт за новију историју Србије, Београд
natalijadimic@gmail.com

Обрачун са титоистима у Совјетској окупационој зони Немачке: Случај Леонард*

АПСТРАКТ: У раду се, на примеру животног пута немачког комунисте Волфганга Леонарда, његове делатности у Совјетској окупационој зони Немачке, бекства за Југославију 1949. и затим пресељења у Западну Немачку 1950, анализира положај југословенских представника у Берлину, југословенска пропагандна делатност на простору Немачке пре и након објављивања Резолуције Информбироа, као и механизми обрачуна са унутрашњим непријатељима у оквиру Јединствене социјалистичке партије Немачке. Рад је заснован на архивској грађи похрањеној у немачким и српским архивима, на мемоарским списима Волфганга Леонарда и на релевантној историографској литератури.

Кључне речи: Волфганг Леонард, Југославија, Совјетска окупациона зона Немачке (СОЗ), Источна Немачка, Комунистичка партија Југославије (КПЈ), Јединствена социјалистичка партија Немачке (ЈСПН), Министарство државне безбедности НДР (Штази), титоизам, чистке, југословенско-совјетски сукоб

У среду, 16. марта 1949. године, члан Централног комитета Јединствене социјалистичке партије Немачке (ЈСПН) и професор на

* Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2021. години бр. 451-03-9/2021-14/200016 од 5. 2. 2021.

Високој партијској школи „Карл Маркс“ Волфганг Леонард требало је да одржи предавање, али се он није појавио. Истог дана из издавачке куће *Kultur und Vortschritt* („Култура и напредак“, издавачка кућа Друштва за студије културе Совјетског Савеза) јављено је да је његова мајка Сузан Леонард¹ упутила писмо из западних сектора Берлина у коме је обавестила да се не враћа на посао. Наредног дана, на Високој партијској школи „Карл Маркс“ закључено је да Леонард није виђен на послу од 11. марта, када је замолио колегу, који је путовао ка центру Берлина, да њега и његову вереницу Илзе Штреблов повезе до града. У суботу 19. марта у другом писму које је достављено Централној партијској контролној комисији (ЦПКК) ЈСПН-а Сузан Леонард је писала да је разлог њеног одласка на запад страх од потенцијалних последица које би имала у Совјетској окупационој зони (СОЗ) због бекства њеног сина за Југославију.² Истог дана редакција листа *Neuer Weg* (Нови пут) јавила је да су последњи контакт са Илзе Штреблов имали у понедељак 14. марта, када је јавила телефоном да због болести неће моћи да дође на посао.³ Два дана касније, од њеног оца сазнали су да вероватно није болесна, односно да је родитељи-ма, по оцени партије „провереним друговима“, рекла да ће бити одсутна због извесне обуке.⁴ У понедељак 21. марта Контролна комисија ЈСПН-а извршила је претрес стана у ком је Леонард живео. Према њиховом сведочењу, Волфганг Леонард је са собом понео само неопходне ствари, а у стану је пронађен низ југословенских брошура, списа, цигарета и паковања југословенских производа.⁵

1 Сузан Леонард (1895–1984) била је предратна немачка комунисткиња. Са сином је 1935. емигрирала у СССР, где је наредне године ухапшена и под оптужбом за троцкизам наредних 12 година провела у Сибиру. У Совјетској окупационој зони Немачке провела је непуних годину дана (1948–1949), да би затим прешла у Западну Немачку, где је наставила свој политички ангажман као „независна комунисткиња“. О Сузан Леонард видети: Mario Keßler, *Grenzgänger des Kommunismus: Zwölf Porträts aus dem Jahrhundert des Katastrophen*, (Berlin: Karl Dietz Verlag, 2015), 89–110.

2 Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen – Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde (SAPMO-BArch), DY 30/71275, ZPKK, Bericht in der Angelegenheit Wolfgang Leonhard, 22. 3. 1949.

3 SAPMO-BArch, DY 30/71275, ZPKK, Mitteilung der Redaktion „Neuer Weg“, 19. 3. 1949.

4 SAPMO-BArch, DY 30/71275, ZPKK, SED, LPKK Berlin, an das Zentralsekretariat der SED, ZPKK, betr. Ilse Streblov, 25. 3. 1949; SAPMO-BArch, DY 30/71275, ZPKK, Mitteilung der Redaktion „Neuer Weg“, 19. 3. 1949.

5 SAPMO-BArch, DY 30/71275, ZPKK, Bericht in der Angelegenheit Wolfgang Leonhard, 22. 3. 1949.

Све до лета 1948. године, уз совјетске окупационе власти, Комунистичка партија Немачке (КПН) у западним зонама и Јединствена социјалистичка партија Немачке у Совјетској окупационој зони биле су готово једини политички субјекти на чију су се сарадњу југословенски представници на простору Немачке могли ослонити. Та сарадња подразумевала је подршку у, за Југославију горућим питањима репарација и репатријација, заједничке напоре на „преваспитавању“ немачких ратних заробљеника у Југославији и њиховом „претварању“ у поуздане кадрове за изградњу „демократске“ будућности Немачке, подршку југословенској пропагандној делатности у свим зонама, а посебно у Совјетској окупационој зони, која је, пропагирајући социјализам као такав, популарисала и политички програм КПН-а и ЈСПН-а, а о међусобном поверењу и уверености у подударност циљева и интереса двеју страна сведочила је и сарадња на обавештајном плану, односно „дељење“ обавештајних информација и извора.⁶

У оквиру партијске сарадње, која је тих година била у повоју, Волфганг Леонард, тада запослен у Одељењу за партијско школовање Централног секретаријата ЈСПН-а,⁷ лета 1947. провео је месец дана у Југославији са делегацијом Слободне немачке омладине (Freie Deutsche Jugend, FDJ).⁸ По повратку у Немачку у више радио-емисија,

6 Ministerium für Staatssicherheit (MfS), AU 127/52 Bd. 1–6; Bundesarchiv-Koblenz (BAK), B 122 (Bundespräsidialamt)/552, Über den jugoslawischen „geh. Nachrichtendienst“, 1951. О преваспитавању немачких заробљеника у Југославији, видети: Саша Илић, *Странци „гастарбајтери“*. Страна стручна радна снага у привреди Југославије 1945–1950. године, (Београд: Архив Југославије, 2020); Saša Ilić, „Vrednovanje rada i životni uslovi nemačkih ratnih zarobljenika zaposlenih u privredi Jugoslavije 1945–1949“, *Istorija 20. veka* 2/2019, 157–176.

7 Волфганг Леонард био је од августа 1945. запослен у Одељењу за агитацију и пропаганду Комунистичке партије Немачке, где је био задужен за писање школских материјала. По формирању ЈСПН-а, прешао је у Одељење за партијско школовање ЦС ЈСПН-а. Видети: Wolfgang Leonhard, „Im Fadenkreuz der SED: Meine Flucht von der Parteihochschule ‚Karl Marx‘ im März 1949 und die Aktivitäten der Zentralen Parteikontrollkommission“, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 46 (1998), No. 2, 286.

8 У мемоарима, објављеним у Западној Немачкој 1955. године, Леонард је записао да је његов први утисак из Југославије био да је друштво „слободније, мање усиљено, самосталније“ него у Совјетском Савезу и Совјетској окупационој зони Немачке, да КПЈ има утицаја у народу, да су функционери образованији, а омладина слободнија, заинтересованија и одушевљенија за изградњу социјализма од совјетске. Остаје отворено питање да ли је тај утисак био аутентичан или је ипак појачан накнадним догађајима, као и да ли је био у функцији оправ-

новинских чланака и предавања у омладинским и партијским организацијама преносио је своје утиске и сазнања из ФНРЈ (источно)немачкој публици.⁹ Југословенски представници у Берлину запазили су његове чланке и предавања о Југославији и високо их вредновали. Југословенска информативна и пропагандна активност на простору Немачке у то време готово се искључило сводила на достављање превода југословенских вести и чланка „напредним редакцијама“ и њихово пласирање у немачким средствима информисања. Текстови и говори Волфганга Леонарда били су, поред чланака бивших ратних заробљеника-повратника из Југославије, међу првим оригиналним доприносима о изградњи социјализма у ФНРЈ из пера немачког аутора, што је подизало њихов значај у очима чланова Војне мисије ФНРЈ и доприносило успостављању контаката, у време када између блиске сарадње са Југословенима и оданости ЈСПН-у није било противречности.¹⁰

давања сопствених политичких одлука и потеза који су уследили. Wolfgang Leonhard, *Die Revolution entlässt ihre Kinder*, (Köln-Berlin: Kiepenheuer & Witsch, 1955), 462-466.

- 9 Представници Војне мисије ФНРЈ забележили су да је Волфганг Леонард одржао следеће емисије о Југославији на берлинској радио-станици (део су пренеле и друге радио-станице у СОЗ-у): 15. 8. 1947. „Београд данас – Један разговор пред микрофоном“; 19. 8. 1947. „Београдски пионирски град – Један разговор пред микрофоном“; 25. 8. 1947. „Шта је и шта хоће југословенска Народна омладина? – Предавање за омладинску емисију“; 29. 8. 1947. „Југославија и Грчка – Конверзација са коментатором Берлинске радио-станице“; 28. 8. 1947. „Југословенска омладинска пруга – Извештај о доживљајима за омладинске емисије“; 2. 9. 1947. „Нова Југославија – Коментар дана“; 4. 9. 1947. „Иностранци омладинци на омладинској пружи – Радио-предавање за омладинску емисију“. За радио-станицу Лајпциг је Леонард одржао дуже предавање „Југославија изграђује“. Поред тога, објавио је три дужа чланка о Југославији: „Осам дана гост југословенске Омладинске пруге“ у броју 31 омладинског листа *Старт* од 1. августа 1947, „Као гост југословенске Омладинске пруге“ у броју 27 од 13. августа 1947. централног органа Слободне немачке омладине *Junge Welt* (Млади свет), „Пут у Београд“ у броју 17 од 1. септембра 1947. у часопису *Die Weltbühne* (Светска позорница). Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије (ДАМСПРС), Политичка архива (ПА), 1947, ф. 89, дос. 9, док. 421205, Писање немачке штампе о нашој земљи у првој половини октобра, Прилог бр. 18, 17. 10. 1947.
- 10 ДАМСПРС, ПА, 1947, ф. 89, дос. 9, док. 421205, Војна Мисија ФНРЈ, МИП-у, Писање немачке штампе о нашој земљи у првој половини октобра, Берлин, 17. октобра 1947; ДАМСПРС, ПА, 1947, ф. 89, дос. 9, док. 423355, Војна мисија ФНРЈ МИП-у, Исечци о писању Немаца који су били у Југославији, 12. новембра 1947; ДАМСПРС, ПА, 1948, ф. 115, дос. 1, док. 41590, Извештај о раду 3. Одељења у месецу мају 1948. године, јун 1948.

Резолуција Информбироа, објављена 28. јуна 1948. године, из корена је променила позицију и услове за рад југословенских представника на простору Немачке. Готово преко ноћи отказане су међусобне посете, планиране изложбе, преводилачка делатност. Представници Војне мисије ФНРЈ, смештене у совјетском сектору Берлина,¹¹ указивали су на све хладније односе са представницима власти у СОЗ-у, на све мање простора за вести о југословенској обнови и изградњи, на означавање сваког популарисања Југославије антисовјетском делатношћу.¹² Међутим, док је југословенске представнике у Немачкој Резолуција Информбироа довела у блокаду, из које ће излаз тражити на различите начине током наредних година, за ЈСПН и власти у СОЗ-у југословенско-совјетски сукоб је имао и шире импликације. Иако није био узрок, он јесте послужио као окидач који је убрзао консолидацију моћи унутар Јединствене социјалистичке партије Немачке.

Руководство Комунистичке партије Немачке (КПН) чинили су највећим делом људи који су се 1945. вратили из совјетске емиграције. Тзв. „московски кадрови“, међу којима је те године био и Волфганг Леонард, били су уверени да партија треба да има функцију авангарде и гаранта структуралних промена у друштву, да треба да

11 Војна мисија ФНРЈ била је једина од петнаест војних мисија акредитованих на простору Немачке која се, услед оштећености зграде предратног југословенског представништва, налазила у Совјетској окупационој зони, у улици Пфлајштрассе у Панкову, у непосредној близини Мајаковскиринга, где су се налазиле резиденције готово свих високорангираних немачких комуниста у СОЗ-у. Тамо је остала све до децембра 1949, када је протерана у Западни Берлин. О саставу Војне мисије ФНРЈ, њеном устројству, делатности и положају првих година по акредитацији, видети: Војни архив (ВА), Фонд ЈНА, к. 3, ф. 3, док. 4, Предмет о саставу Војне мисије ДФЈ при Контролном већу за Немачку, Генерални секретар Председништва Министарског савета Начелнику Генералштаба Кочи Поповићу, 23. 8. 1945; ДАМСПРС, ПА, 1946, ф. 65, дос. 7, док. 1250, Месечни извештај Војне мисије ФНРЈ у Берлину, 21. јануар 1946; ДАМСПРС, ПА, 1946, ф. 65, дос. 8, док. 2070, Први месечни извештај Саветника Југословенске Војне мисије у Берлину Др Ранка Микачића Шефу Војне мисије Јаки Авшићу уз молбу да проследи Начелнику Политичког одељења МИП-а Јоже Брилеју, 5. фебруара 1946; ДАМСПРС, ПА, 1947, ф. 92, дос. 1, док. 46257, Извештај Шефа Војне мисије ФНРЈ, Министарству иностраних послова ФНРЈ, 24. марта 1947. О протеривању Војне мисије ФНРЈ из Источног Берлина, видети: ВА, Фонд ЈНА, к. 369, ф. 4, док. 3, Дераша 9. XII 1949.

12 ДАМСПРС, ПА, 1948, ф. 115, дос. 2, док. 419452, Извештај о раду 3. Одељења у месецу јуну 1948. г., 13. јула 1948; ДАМСПРС, ПА, 1948, ф. 115, дос. 2, док. 424577, Извештај о раду 3. Одељења у месецу августу 1948. године, 6. септембра 1948; ДАМСПРС, ПА, 1948, ф. 115, дос. 2, док. 426746, Извештај о раду 3. Одељења у месецу септембру 1948. год., 9. октобра 1948.

буде образована по угледу на Свесавезну комунистичку партију (большевика) [СКП(б)] и Лењинову визију јединствене, чврсте, дисциплиноване, централизоване, кадровске партије – „партије новог типа“. Међутим, у стварности, суочавали су се са хетерогеним партијским чланством. Ни сама КПН није била кадровска, већ масовна партија, а априла 1946, приликом формирања Јединствене социјалистичке партије Немачке, око 600.000 чланова КПН придружило се социјалдемократима, којих је било близу 700.000, а чија су се политичка убеђења и визије разликовале од комунистичких.¹³

Изградња „партије новог типа“ по угледу на совјетско искуство није била узрокована Хладним ратом. Ипак, заоштравање сукоба на релацији Исток–Запад, формулисање „Ждановљеве доктрине“¹⁴ о постојању двају лагера и совјетски интереси у немачком питању утицали су на потребу наметања чвршћег партијског „јединства и чистоће“ и кристалисања става према СССР-у. Иако су унутарпартијске чистке у ЈСПН-у отпочеле званично лета 1948. године, већ током 1947. долазило је до персоналних промена на локалном и покрајинском нивоу, односно смена и хапшења појединих партијских функционера, углавном оних који су имали социјалдемократску прошлост.¹⁵ О кризи унутар ЈСПН-а југословенски представници су из Берлина јављали већ током 1947, најављујући скору унутарпартијску чистку „десно настројених непријатеља“ партије, за коју се чека „згодан политички моменат“, не слутећи да ће се он указати управо осудом Комунистичке партије Југославије од стране Коминформа.¹⁶

13 Средином 1948. ЈСПН је бројала скоро два милиона чланова (у СОЗ-у у том тренутку има око 19 милиона становника), односно 16% одраслог становништва СОЗ-а. Hermann Weber, *DDR. Grundriß der Geschichte 1945–1990*, (Hannover: Fackelträger, 1991), 24. Видети и: Andreas Malycha, Peter Hochen Winters, *Geschichte der SED. Von der Gründung bis zur Linkspartei*, (Bonn: BpB, 2009), 52–82.

14 Односи се на теорију изнету у реферату Андреја Жданова на првом заседању Информбироа новембра 1947. о подели света на два лагера: „антиимперијалистички и демократски“ предвођен Совјетским Савезом и „империјалистички и реакционарни“ на челу са Сједињеним Америчким Државама. „Ждановљева доктрина“ била је кључна у процесу уобличавања хладноратовског светоназора комунистичких руководства. Silvio Pons, *The Global Revolution. A History of International Communism 1917–1991*, (Oxford: Oxford University Press, 2014), 162–167.

15 Malycha, Hochen Winters, *Geschichte der SED*, 52–82.

16 ДАМСПРС, ПА, 1947, ф. 92, дос. 1, док. 415070, Извештај Шефа Војне мисије ФНРЈ у Берлину, генерал-мајора В. Хољевца, о политичкој ситуацији у Немачкој, 6. јул 1947.

У јуну 1948. године Волфганг Леонард боравио је у Берлину. Резолуција Информбироа, за коју је сазнао из дневног листа *Telegraf*, блиског Социјалдемократској партији Немачке (СПД), била је готово једина тема која је фигурирала у разговорима са пријатељима и познаницима, у грозничавом ишчекивању југословенског одговора.¹⁷ „Никада ме ниједна вест није тако узбудила“, сећао се Леонард тренутка у ком је преко британске радио-станице сазнао за југословенско побијање оптужби Информбироа.¹⁸ Како је тврдио у својим мемоарима, чувши оптужбе против КПЈ, у њему се искристалисала позиција: „Ја стојим на страни Југославије.“¹⁹ Његов колега из Високе партијске школе касније је сведочио пред партијом да је за Резолуцију сазнао у школи од Леонарда, који се сложио са сугестијом да би, због својих пређашњих текстова и предавања о Југославији, требало што пре да учини самокритику.²⁰ Исти колега казао је да му је неколико дана касније Волфганг Леонард рекао да је разговарао са Антоном Акерманом,²¹ који му је помогао да рашчисти недоумице, да чврсто стоји на линији Резолуције, али да и даље осећа у себи „политичку мучнину“ у вези са југословенским питањем.²²

Повод за отворено неслагање двадесетседмогодишњег Волфганга Леонарда, као и многих других комуниста, са званичном партијском линијом био је југословенско-совјетски сукоб. Узроци су, међутим, лежали дубље. Иако убеђени марксиста, који је одрастао са мајком „професионалним револуционаром“, похађао партијске школе у вајмарској Немачкој, а по доласку нациста на власт емигрирао у

17 Leonhard, *Die Revolution entlässt ihre Kinder*, 508–510.

18 Wolfgang Leonhard, „Die Frühe Opposition in der DDR (1946–1949): Erinnerungen und Erfahrungen“, *Ein Marxist in der DDR: Für Robert Havemann*, (München: Pieper Verlag, 1980), 34.

19 Wolfgang Leonhard, *Meine Geschichte der DDR*, (Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 2011, 2. Auflage), 100.

20 SAPMO-BArch, DY 30/71275, ZPKK, An den Genossen Rudolf Lindau, Bericht über Wolfgang Leonhard, Kleinmachnow, den 10. 4. 1949.

21 Антон Акерман је био предатни немачки комуниста, члан „групе Улбрихт“, заједно са Волфгангом Леонардом, из совјетске емиграције дошао у Совјетску окупациону зону Немачке. Од 1946. био је члан партијског председништва ЈСПН-а. Као аутор утицајног чланка из 1946. „Постоји ли немачки пут у социјализам?“ приморан је да 1948. године, на седници партијског представништва, поднесе самокритику, потврдивши јавно оданост партијској линији. О утиску који је на Леонарда оставила „Акерманова теза“ из 1946, видети: Leonhard, „Die Frühe Opposition in der DDR“, 25–26.

22 SAPMO-BArch, DY 30/71275, ZPKK, An den Genossen Rudolf Lindau, Bericht über Wolfgang Leonhard, Kleinmachnow, den 10. 4. 1949.

Шведску, па у СССР, одакле се 1945. вратио као један од десет чланова „групе Улбрихт“, Волфганг, рођен као Владимир Леонард, о Совјетском Савезу није гајио идеализовану представу, уобличавану кроз књиге и партијска предавања. Он је целу деценију живео совјетску реалност. Очух му је 1937. стрељан као троцкиста. Мајка је недуго затим ухапшена. У логору је провела више од десет година. У међувремену, Леонард је у Москви похађао школу „Карл Либкнехт“ за децу немачких и аустријских антифашиста, затим Московски институт за стране језике, да би по нападу Немачке на СССР, са бројним Немцима из Москве, био депортован на југоисток Совјетског Савеза, у Карагандинску област. Током рата похађао је школу Коминтерне у Башкирији, у којој се истовремено налазио и Жарко Броз, након чега је био ангажован на Радију слободна Немачка.²³

С друге стране, Леонардово виђење Југославије, уобличавано током и по окончању рата, његова очекивања од југословенског развоја нису била само изоловани индивидуални став. У питању је био феномен својствен бројним немачким и европским комунистима. Та слика није настајала само увидом у југословенски развој већ првенствено сагледавањем сопственог положаја. Она је била производ незадовољства постојећим системом совјетског типа, раскорацима између реалности коју су живели и марксистичких идеала у чију су остваривост веровали. Проистицала је из осећаја који су називали „политичком мучнином“ (*politische Bauchschmerzen*), односно интимним осећањем неслагања са званичном политичком линијом.²⁴ Како је за оне чланове комунистичких партија који су у југословен-

23 Leonhard, *Die Revolution entlässt ihre Kinder*; Leonhard, *Meine Geschichte der DDR*, 7–102.

24 „Политичку мучнину“ (*Politische Bauchschmerzen*) Леонард је описао као осећај неслагања са званичном линијом, који већина задржава за себе, или евентуално подели са најближим пријатељима. Иако се тај осећај свакако разликовао од посла, функције, чланства у партији, политичког образовања, сматрао је да су две ствари увек присутне и свима заједничке: 1. да „политичка мучнина“ нема везе са „западним“ аргументима и погледима на свет, већ је у питању опозиција унутар система, сукоб између „учења Маркса и Енгелса с једне и стаљинистичких теорија с друге стране“; 2. „политичка мучнина“ се не дели са људима који су изван система, те у разговорима са западним представницима и колебљиви члан партије може деловати као најтврђи стаљиниста (Leonhard, *Die Revolution entlässt ihre Kinder*, 487–488). Као преломне догађаје који су узроковали његове „политичке мучнине“ још током боравка у СССР-у, Леонард је истакао стаљинистичке чистке из 30-их година, којима је био сведок, пакт Рибентроп–Молотов, присилно пресељење Немаца-антифашиста у Карагандинску област у Казахстану по немачком нападу на СССР, „инквизиторску“ атмосферу кри-

ско-совјетском сукобу стали на југословенску страну подршка Комунистичкој партији Југославије често имала узроке далеко дубље од југословенског питања, тако је и за руководства комунистичких партија широм Европе Информбироова осуда КПЈ била позив за обрачун са свим „унутрашњим непријатељима“, не само оним партијским члановима који су са Југославијом били непосредно повезани.

Централни секретаријат Јединствене социјалистичке партије Немачке²⁵ састао се 2. јула 1948, четири дана по објављивању Резолуције ИБ-а, којом је изречена осуда против Комунистичке партије Југославије. Иако није била чланица Коминформа, ЈСПН беспоговорно је прихватила нову политичку оријентацију. На седници 2. јула усвојена је изјава, објављена два дана касније у централном партијском листу *Neues Deutschland* (Нова Немачка), у којој је јавно изражена подршка Коминформу у осуди КПЈ. У питању је било прво јавно оглашавање званичника Јединствене социјалистичке партије Немачке поводом Резолуције, о којој су током претходних дана углавном преношене вести других новинских агенција.²⁶ Ова релативно кратка „Изјава Централног секретаријата ЈСПН-а о југословенском питању“ била је у складу са новим партијским курсом, најављеним на 11. пленуму Партијског председништва ЈСПН-а (29–30. јуна 1948)²⁷ и оцртавала је став и правце партијског деловања у наредном периоду: изражена је сагласност са осудом КПЈ, потврђена оданост совјетском курсу у унутрашњим и спољнополитичким питањима, као и тес-

тика и самокритика у којима је учествовао у школи Коминтерне у Кушнаренкову 1942–43. године. Leonhard, „Im Fadenkreuz der SED“, 284–285.

- 25 Централни секретаријат ЈСПН-а био је врховни орган Централног комитета, који је чинило 14 чланова. Делатност Централног секретаријата од јануара 1949. преузео је тада формиран Политбиро Централног комитета ЈСПН-а. Иако Централни секретаријат није званично укинут, по оснивању Политбироа одржана је само још једна његова седница (21. фебруара 1949). Harold Hurwitz (unter Mitarbeit von Ursula Böhme und Andreas Malycha), *Die Stalinisierung der SED: Zum Verlust von Freiräumen und sozialdemokratischer Identität in den Vorständen 1946–1949*, (Opladen: Westdeutscher Verlag, 1997), 455.
- 26 Видети на пример: „Informationsbüro tagte“, *Berliner Zeitung*, 29. 6. 1948, 1; „Kritik der jugoslawischen Politik“, *Berliner Zeitung*, 30. 6. 1948, 1, 4; „Der Weg Jugoslawiens“, *Neue Zeit*, 30. 6. 1948, 1.
- 27 Једанаестим пленумом отпочело је формализовање процеса стаљинизације ЈСПН-а, које ће се наставити одлукама 12. и 13. пленума (28–29. јула и 15–16. септембра 1948) и Партијске конференције јануара 1949. године. На 11. пленуму озваничена је трансформација ЈСПН-а у „партију новог типа“ и усвојен је двогодишњи привредни план. Посебно је упозорено на опасност од Шумахерових утицаја. Hurwitz, *Die Stalinisierung der SED*, 422–427.

на сарадња са СССР-ом у борби против „империјализма“, спремност за рад на изградњи „партије новог типа“, упозорено је да у Немачкој постоји „плодно тле за реваншизам“ те да функционери ЈСПН-а морају бити одлучни у борби против непријатеља партије, посебно против „Шумахерових агената“;²⁸ изречена осуда против југословенских представника који у Берлину растурају материјал усмерен против Резолуције Коминформа.²⁹ Иако се номинално односила на „југословенско питање“, изјава се, изражавајући безрезервну спремност на сарадњу са СССР-ом, угледање на СКП(б) и будност према партијским непријатељима, суштински односила на ситуацију унутар саме ЈСПН.

Поред заузимања става о „југословенском питању“, током лета 1948, на 12. пленуму партијског председништва ЈСПН-а (28–29. јула 1948), усвојена је и одлука „За организационо учвршћивање партије и њено чишћење од непријатељских и дегенерисаних елемената“.³⁰ Као тело одговорно за учвршћивање партијског „јединства и чистоће“, као и касније спровођење унутарпартијских чистки, основана је на 13. пленуму партијског председништва 16. септембра 1948. Централна партијска контролна комисија (као и покрајинске и окружне партијске контролне комисије). На истој седници Валтер Улбрихт је одржао реферат о поукама Информбироове осуде КПЈ, а партијско председништво је усвојило одлуку о „Теоретском и практичном значају одлуке Информбироа о положају у КП Југославије и поукама за ЈСПН“. Руководство ЈСПН-а је истицало да је Резолуција ИБ-а важан прилог теорији марксизма-лењинизма, те да као таква завређује подробну анализу у ширим партијским слојевима. Штавише, Резолуција је требало да постане полазишна основа за темељан идеолошки, политички и организациони рад у партији.³¹ Редигован

28 Курт Шумахер, предратни социјалдемократа, који је готово 12 година провео у нацистичким затворима и логорима, био је на челу Социјалдемократске партије Немачке од 1946. до своје смрти 1952. године. У оквиру унутарпартијске кампање ЈСПН-а против „социјалдемократизма“, бројни чланови партије који су имали социјалдемократску прошлост а који су изражавали неслагање са званичном партијском линијом оптуживани су као „Шумахерови агенти“, сумњичени за сарадњу са западном СПД.

29 SAPMO-Barch, DY 30/41920, Protokoll Nr. 92 (II) des Zentralsekretariats der SED, Sitzung am 2. Juli 1948; „Erklärung des Zentralsekretariats der SED zur jugoslawischen Frage“, *Neues Deutschland*, 4. 7. 1948, 2.

30 Hurwitz, *Die Stalinisierung der SED*, 427–436; Malycha, Hochen Winters, *Geschichte der SED*, 83; Friederike Baer, *Zwischen Anhehnung und Abgrenzung. Die Jugoslawienpolitik der DDR 1946 bis 1968*, (Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag, 2009), 58–59.

31 „Entschließung der 13. Tagung des Parteivorstandes der SED. Zum Referat des Genossen Walter Ulbricht“, *Neues Deutschland*, 21. 9. 1948, 3.

текст одлуке Председништва усвојио је Централни секретаријат партије и већ крајем месеца одлучено је да буде штампан у виду брошуре, заједно са Улбрихтовим говором, у тиражу од 60.000 примерака, те је постао основни материјал који ће се у наредним месецима проучавати у оквиру унутарпартијске кампање против КПЈ.³²

Осуда руководства КПЈ, која се поклопила временски са отпочињањем блокаде Берлина, била је повод за осуду свих „антисовјетских елемената“ унутар ЈСПН-а, за интензивирање залагања за изградњу „партије новог типа“, поновно указивање на Стаљинову тезу да у фази преласка из капитализма у социјализам долази до заоштравања класне борбе, што захтева појачану борбу против непријатеља партије, провокатора, страних агената, посебно „Шумахерове филијале“ као испоставе „америчког империјализма“. Неопходно је било осудити све „националистичке“ девијације, нарочито теорију о „немачком путу у социјализам“, уз поновно истицање да борба за демократизацију и јединство Немачке може довести до успеха само уз сарадњу са Совјетским Савезом и земљама народне демократије.³³

Прве жртве партијских чистки у СОЗ-у биле су бивше социјалдемократе у редовима ЈСПН-а, а у кампањи против „социјалдемократизма“ и „Шумахерових људи“, која је званично отпочела јула 1948, уследиле су провере старих комуниста, посебно оних који су у међуратном периоду били припадници комунистичких групација и партија које су се одвојиле од КПН, те самим тим били потенцијално сумњиви због антистаљинистичког става у прошлости.³⁴ Убрзо је отпочела и интензивнија камања против „троцкизма“, појма који је од 30-их година служио за дефамацију свих „независно мислећих комуниста“.³⁵ Другим речима, објављивање Резолуције Инфирмбирео било је знак за отпочињање провера и чистки не само оних партијских чланова који су били пројугословенски настројени или одржавали везе са ју-

32 SAPMO-BArch, DY 30/41942, Protokoll Nr. 116 (II) des ZK der SED, Sitzung am 27. 9. 1948; ДАМСПРС, ПА, 1948, ф. 115, дос. 2, док. 429187, Забелешка према политичком извештају Војне мисије ФНРЈ у Берлину од 8. новембра 1948, Београд, 26. новембра 1948.

33 „EntschlieÙung der 13. Tagung des Parteivorstandes der SED. Zum Referat des Genossen Walter Ulbricht“, *Neues Deutschland*, 21. 9. 1948, 3; „Die Bedeutung der EntschlieÙung des Informbüros über die Lage der KP Jugoslawiens und die Lehren für die SED“, *Neues Deutschland*, 23. 9. 1948; David Pike, *The Politics of Culture in Soviet-Occupied Germany, 1945–1949*, (Stanford: Stanford University Press, 1992), 412–413; Hurwitz, *Die Stalinisierung der SED*, 422–456.

34 Malycha, Hochen Winters, *Geschichte der SED*, 79–92.

35 *Исто*, 87.

гословенским представницима већ и за широку кампању против свих перципираних непријатеља партије, за учвршћивање партијске линије и оданости Совјетском Савезу.

Југословенски представници у Берлину су настојали да у новонасталим околностима ипак пробију информативну, пропагандну и политичку изолацију у којој су се налазили и чији су се обручи све чвршће стезали. Првих месеци по објављивању Резолуције, у складу са општом југословенском информативном политиком, која је подразумевала побијање оптужби изношених против КПЈ и пропагирање успеха југословенске обнове и изградње, без директних напада на СССР и друге земље народне демократије, Војна мисија ФНРЈ наставила је, као и пре јула 1948, са издавањем билтена Танјуга на немачком језику и њиховим слањем на адресе редакција, партијских и образовних институција, масовних организација, упркос томе што у „напредној штампи“ није објављиван готово ниједан чланак који би Југославију приказивао у позитивном светлу.³⁶ Ова пракса је трајала све до септембра 1949, када је ЈСПН отказала пријем билтена Танјуга, а поједине институције, попут Славистичког института у Ростоку, пошиљке вратиле, уз образложење да се до даљњег не доставља.³⁷

Поред тога, у циљу разбијања изолације, југословенски представници у Берлину су билтене и друге пропагандне материјале слали на адресе бивших ратних заробљеника који су се вратили из Југославије, појединих функционера и чланова ЈСПН-а, неких совјетских функционера и официра, и делили их различитим посетиоцима Мисије, од којих су они из СОЗ-а углавном долазили у тајности.³⁸ Сви појединци и институције са којима су током претходних година успостављани односи у циљу, с једне стране, подршке „напредним елементима“, а с друге, пропагирања Југославије у Немачкој, по објављивању Резолуције постали су потенцијални „канални“ за разбијање информативне, политичке и личне блокаде у којој су се Југославија и њени представници у иностранству налазили. Међу примаоцима југословенских пошиљки налазио се и Волфганг Леонард.

36 ДАМСПРС, ПА, 1948, ф. 115, дос. 2, док. 426746, Извештај о раду 3. Одељења у месецу септембру 1948. год., 9. октобра 1948; ДАМСПРС, Стр. пов., 1949, ф. 14, дос. 16, док. 429, Извештај о посети напредних редакција, 12. 2. 1949.

37 ДАМСПРС, 1949, ПА, ф. 80, дос. 15, док. 418277, Извештај о раду 3. Одељења у месецу септембру 1949. год., 4. 10. 1949.

38 ДАМСПРС, ПА, 1949, ф. 81, дос. 13, док. 411591, Шеф Војне мисије, генералмајор Р. Пехачек, МИП-у, 25. 6. 1949; ДАМСПРС, ПА, 1949, ф. 80, дос. 15, док. 411068, Извештај о раду 3. Одељења у месецу мају 1949. године, 10. јуна 1949.

Иако су југословенски представници, на протесте совјетских окупационих власти због растурања материјала „антисовјетског“ карактера, упорно истицали да публикације које Војна мисија ФНРЈ доставља не садрже текстове везане за југословенско-совјетски сукоб и баве се искључиво питањима изградње социјализма у Југославији, списак материјала које је Мисија имала спреман за расподелу указује на то да су њени чланови, поред брошура о југословенском економском, друштвеном и политичком устројству, копија југословенског устава и петогодишњег плана, на простору Немачке делили и копије преписке између КПЈ и СКП(б)-а на немачком и брошуре са насловом „Подли узроци клевете на Југославију“ на руском језику.³⁹

Поред јавног и „легалног“ слања билтена Танјуга на адресе различитих институција и тајног слања материјала на приватне адресе појединаца, неретко из суседних земаља попут Швајцарске, на разбијању изолације била је ангажована и југословенска обавештајна служба у иностранству. Обавештајна делатност ФНРЈ на простору Немачке, која се до 1948. одвијала у сарадњи са совјетским окупационим властима и немачким комунистима, несумњиво је након објављивања Резолуције претрпела велики удар. Због њеног конспиративног карактера, као и због недовољне доступности архивске грађе, југословенску обавештајну делатност на простору Немачке само је парцијално могуће реконструисати. Из низа изјава бивших ратних заробљеника, повратника из Југославије, датих источнонемачким контролним органима, као и на основу сведочења бившег начелника Генералштаба Групе армија Е Ериха Шмит-Рихберга по повратку у Западно Немачку, може се наслутити да је југословенска страна настојала да придобије немачке ратне заробљенике за сарадњу са југословенском обавештајном службом по повратку у земљу. Успешност ових југословенских настојања је, међутим, упитна.⁴⁰

39 Списак материјала које је Војна мисија имала на располагању јуна 1949. године видети у: ДАМСПРС, ПА, 1949, ф. 81, дос. 13, док. 411591, Шеф Војне мисије, генералмајор Р. Пехачек, МИП-у, 25. 6. 1949.

40 SAPMO-Barch, DY 30/71033, Erfassung ehemaliger in jugoslawischer Kriegsgefangenschaft gewesener Angehöriger deutscher Wehrmachts-Nachrichten-Einheiten durch den jugoslawischen Geheimdienst, 27. 2. 1951; SAPMO-Barch, DY 30/71315, Zentrale Partei kontrollkommission, Protokoll der Sitzung der Zentralen-Partei-Kontrollkommission mit den Vorsitzenden der KPKK sam 9. 3. 1950. - У извештају који је бивши шеф Генералштаба Ерих Шмит-Рихберг написао по пуштању из југословенског заточеништва стоји да су појединци добровољно, из комунистичких убеђења, сарађивали са југословенском службом, али да су многи натерани путем претњи оптужбама за наводне ратне злочине,

Вероватно највећи појединачни успех југословенске обавештајне и пропагандне активности на простору СОЗ-а, у годинама након југословенско-совјетског сукоба, представљао је „случај Леонард“. Иако је Волфганг Леонард, по сведочењу његових колега, у више наврата током 1948. истицао да је сагласан са Резолуцијом, да стоји на партијској линији, посебно након што су му разговори са високим партијским функционерима Антоном Акерманом и Паулом Ванделом помогли да почетне недоумице превазиђе, несумњиво је да је он не само примао и помно пратио југословенску пошту већ и да је био у редовном контакту са члановима Војне мисије ФНРЈ у Берлину.⁴¹ У сећањима је забележио да је од лета 1948. почео његов постепени прелазак у опозицију у односу на ЈСПН, као и истовремено ступање у контакт са „југословенским пријатељима“, са којима се сусретао у тајности, у просторијама Војне мисије у Панкову и, касније, на станици Целендорф у америчком сектору Берлина.⁴² Доказ о томе пружа и југословенска грађа. Наиме, месец дана по објављивању Резолуције Информбироа, Леонард је посетио Војну мисију ФНРЈ, понудивши том приликом помоћ око југословенских пропагандних активности на немачком језику, указавши на опасност у којој се као пријатељ Југославије налази, али и упитавши за евентуалну помоћ југословенских представника у случају да буде морао да напусти СОЗ.⁴³

Крајем новембра 1948. године на огласној табли Високе партијске школе „Карл Маркс“ појавио се текст под насловом „Југосла-

дуготрајним саслушавањима и затвором, ускраћивањем репатријације и др. Шмит-Рихберг је навео да су до средине 1948. у питању били углавном чланови антифашистичких одбора, да су крајем 1948. са масовним репатријацијама југословенски агенти били људи различитих политичких и социјалних профила, а да су од 1949. то углавном били официри, од којих су неки обавезани на сарадњу током боравка у затвору у Вршцу. ВАК, В 122/552, Über den jugoslawischen „geh. Nachrichtendienst“, 1951. О сарадњи појединих немачких заробљеника са југословенском службом видети: Историјски архив Београда (ИАБ), Безбедносно-информативна агенција (БИА), досије Алфреда Јозефа Кинзела, Karakteristika za Kinzel, Alfred-a, 19. 6. 1948; Архив Југославије (АЈ), 117 (Савез синдиката Југославије), 346, Stolz Rudi, sindikalni instruktor za nemačke i austrijske stručnjake i radnike, predlog, 20. 7. 1948.

41 У извештају Контролне комисије истиче се да је Леонард био до напуштања СОЗ-а у блиским контактима са југословенским представницима у Берлину, као и да је Божић и Нову годину славио заједно са њима. SAPMO-BArch, DY 30/71275, ZPKK, Bericht in der Angelegenheit Wolfgang Leonhard, ZPKK, 27. 4. 1949.

42 Leonhard, *Meine Geschichte der DDR*, 105; Leonhard, „Im Fadenkreuz der SED“, 290.

43 Илић, *Странци „гастарбајтери“*, 498.

вија и друг Леонард“, у ком је писало да је, уз учешће наставника и студената, о грешкама КПЈ у школи темељно дискутовано. Основни материјали за дискусију били су Резолуција ИБ-а и Одлука Централног секретаријата ЈСПН-а. Питање Југославије тиме би, стајало је у тексту, када је Висока партијска школа у питању, било затворено, да не недостаје отворени став колеге Волфганга Леонарда о овом питању. Подсетивши на Леонардове чланке и предавања по повратку из Југославије, аутор је изразио потребу колектива да чује његов самокритички осврт.⁴⁴ Иако је текст потписао именом и презименом његов колега, наставник економије, Леонард је сматрао да иза њега заправо стоји „анонимни глас моћи“.⁴⁵ У свом одговору је истакао исправност захтева да заузме самокритички став о својим изјавама из 1947, али да је у међувремену добро промислио политику КПЈ и да данас стоји на линији Резолуције и ставова ЦС ЈСПН-а, предложивши да своју самокритику не износи у писменом облику, већ пред групом заинтересованих „другова“.⁴⁶

Иако нема доказа да је Леонард самокритику изнео било у писаном било усменом облику, јавни помен његовог имена у контексту југословенског питања вероватно је био преломни тренутак за његово будуће деловање. У свом (поменутом) писму, које је у руке Контролне комисије ЈСПН-а доспело 19. марта 1949, Сузан Леонард је истакла да је од новембра 1948. са сином дискутовала о његовом одласку у Југославију.⁴⁷ И сам је у сећањима сведочио да је одлуку да напусти СОЗ донео више месеци пре самог бекства, у тренутку када је схватио да по питању Југославије није био спреман на компромис.⁴⁸ „Анонимни глас моћи“ који је проговарао из текста са огласне табле био је аларм који је евоцирао страх који је као дете у СССР-у осећао од погрешне изговорене речи и очај док је стајао пред запечаћеним вратима стана у коме је пре депортовања у Сибир живела његова мајка.⁴⁹

Одлука о искључењу Волфганга Леонарда и Илзе Штреблов из ЈСПН-а објављена је у партијском органу *Neues Deutschland* 26. априла 1949. године. У образложењу је наведено да је Леонард био

44 SAPMO-BArch, DY 30/71275, ZPKK, Jugoslawien und der Genosse Leonhard, 22. 11. 1948.

45 Leonhard, *Meine Geschichte der DDR*, 101–102.

46 SAPMO-BArch, DY 30/71275, ZPKK, Wolfgang Leonhard. Antwort, 4. 12. 1948.

47 SAPMO-BArch, DY 30/71275, ZPKK, Bericht in der Angelegenheit Wolfgang Leonhard, 22. 3. 1949.

48 Leonhard, *Meine Geschichte der DDR*, 104.

49 *Исто*, 102.

у контакту са Војном мисијом ФНРЈ и за њихове потребе, а у служби „америчког империјализма“, растурао „троцкистичку“ литературу, за шта је поткупљиван цигаретама и другим југословенским производима.⁵⁰ Леонард је касније писао да је, прочитавши ову „гротескну претпоставку“, закључио колико је руководство ЈСПН-а било далеко од разумевања мотива који су покретали опозиционе и критички настројене партијске функционере.⁵¹ О „агентској“ делатности Волфганга Леонарда у југословенској обавештајној служби у доступним изворима нема података. Поред тога што је примао и читао југословенску литературу, Леонард доиста јесте настојао да са њом упозна своје пријатеље, колеге и познанике. „Недељама сам морао да делујем изузетно опрезно, да се служим инсинуацијама и избегавам оштра питања, само како бих препознао критички настројене другове, пред којима бих се могао отворити“, описивао је своја настојања да људе из окружења упозна са „правим током догађаја у Титовој земљи“.⁵² Многи међу њима били су његови истомишљеници, са којима је делио забрањену југословенску литературу.⁵³

Двојица колега са којима је, користећи се „инсинуацијама“, настојао да започне разговор о Југославији и подели своје „мучнине“ пријавила су 24. фебруара 1949. директору школе Рудолфу Линдауу да Леонард, по њиховом мишљењу, није затворио југословенско питање, као и да засигурно знају да је са још једним колегом о овом питању разговарао. Исто вече, директор је о томе обавестио руководиоца кадровског одељења при ЦК ЈСПН-а Филипа Дауба, а сутрадан се консултовао са Антоном Акерманом, који је сугерисао да Леонарда треба удаљити из наставе. За недељу увече, 5. 3. 1949, заказан је састанак у Високој партијској школи „Карл Маркс“ на ком је требало, у присуству руководства школе, секретара школске партијске организације и представника кадровског одељења партије, саслушати Волфганга Леонарда и тројицу његових колега.⁵⁴ Тиме је „случај Леонард“ био отворен.

Након саслушања, Леонарду је саопштено да ће записник бити достављен Политбироу ЈСПН-а и да може очекивати да ће још једном

50 „Ausschluß aus der Partei“, *Neues Deutschland*, Jahrgang 4, Ausgabe 96, 26. 4. 1949, 2.

51 Leonhard, „Im Fadenkreuz der SED“, 303.

52 Leonhard, *Meine Geschichte der DDR*, 105.

53 Leonhard, „Im Fadenkreuz der SED“, 290.

54 SAPMO-BArch, DY 30/71275, ZPKK, Zur Angelegenheit Wolfgang Leonhard, 19. 3. 1949.

бити позван на разговор.⁵⁵ Његов пријатељ и колега је касније сведочио да је Леонард очекивао казну или избацавање из партије, али да га је уверавао у своју решеност да одговорност за „глупост“ коју је учинио преузме на себе.⁵⁶ Према Леонардовим сећањима, током саслушања 5. марта пред собом је имао један циљ – добити на времену. Свој бег је, уз помоћ Војне мисије ФНРЈ, испланирао до детаља. Из школе га је 11. марта превезао колега који се случајно упутио ка граду, затим је отишао до свог стана у Панкову, одакле су га пријатељи из југословенске Војне мисије превезли до границе са Чехословачком. Границу је прешао ноћу, пешице, у пратњи кријумчара, који су га по договору чекали пред границом, а затим је, мењајући превозна средства, стигао до Прага. У Прагу је, према сопственом сведочењу, прву ноћ провео код случајног пролазника, да би сутрадан закуцао на врата југословенског представништва, где су о његовом доласку били обавештени. У југословенском представништву добио је нова лична документа и дванаест дана касније, као „грађанин Југославије“, последњим авионом који је летео из Прага за Београд слетео у ФНРЈ 25. марта 1949. године.⁵⁷ Леонардова вереница Илзе Штреблов је совјетски сектор Берлина напустила заједно са Сузан Леонард, затим је у Штеглицу (јужни берлински округ, тада у америчком сектору Берлина) провела више од месец дана, након чега је прешла у СР Немачку и одатле авионом у Југославију.⁵⁸

У међувремену, партија је сазнала за њихов нестанак и недељу дана касније, на седници Малог секретаријата 23. марта, под тачком дневног реда „Троцкистичка делатност наставника Волфганга Леонарда на Високој партијској школи“, донета је одлука да он и Илзе Штреблов буду искључени из партије. Само искључење није било довољно за спречавање ширења подривајућег југословенског

55 SAPMO-BArch, DY 30/71275, ZPKK, Protokolarische Zusammenfassung der Aussprachen in Angelegenheit Wolfgang Leonhard, 5. 3. 1949.

56 SAPMO-BArch, DY 30/71275, ZPKK, Genossen Rudolf Lindau, Bericht über Wolfgang Leobhard, Kleinmachnow, den 10. 4. 1949.

57 У књизи *Die Revolution entläßt ihre Kinder* Леонард није детаљно писао о улози коју су југословенски представници у Берлину и Прагу имали у његовом бегу за ФНРЈ. О томе је писао опширније и отвореније тек у књизи *Meine Geschichte der DDR* (Leonhard, *Meine Geschichte der DDR*, 105–110). Његов опис бекства поклапа се са описом, који је сарадница Штазија и пријатељица Леонардове тадашње веренице Илзе Штреблов, по сусрету са њом, доставила Министарству државне безбедности Немачке Демократске Републике. Видети: MfS, AOP 325/54 Bd. 1, Bericht über den Besuch von Ilse Streblow, 16. 8. 1951.

58 MfS, AOP 325/54 Bd. 1, Bericht über den Besuch von Ilse Streblow, 16. 8. 1951.

утицаја. Стога је решено да одлуку треба публиковати, посебно истаћи Леонардову везу са југословенском војном мисијом, као расадником „троцкистичке“ делатности у СОЗ-у, предложити Политбироу да ЦПКК детаљно испита цео „случај“, посебно пропусте у реакцији Високе партијске школе и кадровског одељења, информисати земаљска партијска представништва и наложити да се испитају сви партијски чланови који су били у Југославији, одржавали контакте са југословенском „агентуром“ или примали југословенску пошту, а о свему је требало обавестити и Управу унутрашњих дела.⁵⁹

На основу закључака Малог секретаријата, на седници 5. априла ЦПКК је разрадила план провера и санкција. Двојицу колега, за које се знало да су од Леонарда добили југословенске материјале а то нису пријавили руководству школе, требало је казнити отказом и наћи им оно радно место на ком би били под контролом неког од „проверених другова“. Остале који су били у пријатељском односу са Леонардом требало је позвати на саслушање и испитати да ли су били упознати са његовим „преступничким“ активностима. Како се претпостављало да се Леонардов утицај посебно ширио међу партијском омладином, досежући до Централног секретаријата ФДЈ, у оквиру берлинске организације Слободне немачке омладине требало је спровести темељну дискусију о југословенском питању и „случају Леонард“. Партијски секретаријат Високе партијске школе требало је да испита све ученике који су били у контакту са Леонардом, посебно оне чија су се имена налазила у преписци пронађеној у његовом стану. Берлинска партијска организација ЈСПН-а имала је задатак да спроведе дискусију о југословенском питању и овом случају, а посебно је требало обратити пажњу на круг људи близак Леонардовој полусестри и њеном супругу.⁶⁰ Неколико дана касније, ЦПКК је

59 SAPMO-BArch, DY 30/55686, Protokoll Nr. 14 der Sitzung des Kleinen Sekretariats am 23. März 1949.

60 У белешкама са састанка ЦПКК наведена су имена оних које је посебно требало испитати. SAPMO-BArch, DY 30/71317, Protokoll der 5. Sitzung der ZPKK am 5. 4. 1949; SAPMO-BArch, ZPKK, DY 30/71275, Beschlüsse zur Angelegenheit Wolfgang Leonhard, 4. 4. 1949. - Леонардова полусестра Ванда Бронска-Пампих (Wanda Bronská-Parmuch) и њен супруг Бернард Пампих били су запослени при Војној мисији Пољске у Берлину. Године 1952. побегли су у Западно Немачку, а наредне године Штази је планирао њихову ликвидацију преко дуплог агента Јозефа Свиатла, који је недуго затим и сам побегао на Запад. Richard H. Cummings, *Cold War Radio: The Dangerous History of American Broadcasting in Europe, 1950-1989*, (Jefferson-North-Carolina-London: McFarland & Company Inc. Publishers, 2009), 44.

обавестила све покрајинске контролне комисије о искључењу Волфганга Леонарда и Илзе Штреблов из партије због „троцкистичке делатности“, уз напомену да Војна мисија ФНРЈ велике количине списка, летака и других материјала дели широм СОЗ-а, а да је овај „случај“ показао да не постоји довољна будност партијских организација, те да је задатак контролних комисија био да воде рачуна о делатности агената „Титове клике“ у свим покрајинама, уз нарочито обраћање пажње на бивше ратне заробљенике из Југославије.⁶¹

Посебна забринутост владала је у вези са стањем међу партијском омладином. Крајем марта Контролној комисији је јављено да је, приликом дискусија које су крајем 1948. у омладинским организацијама вођене о југословенском питању, извесни круг омладине из Вилмерсдорфа (округ западног Берлина) имао одређене „нејасноће“ чији је „мотор“, веровало се, преко Илзе Штреблов, био Волфганг Леонард. Након што се Илзе Штреблов средином марта изгубио сваки траг, круг њених познаника из омладинске партијске организације позван је на саслушање.⁶² Двоје међу њима, пријатељица коју је партија означила као „политички сазрелу“ и познаник чије су активности означене као потенцијално сумњиве, наредне године постаће неки од кључних сарадника тек основаног Министарства државне безбедности НДР (Ministerium für Staatssicherheit, скраћено Stasi, односно Штази) задужених за одржавање контакта и праћење Илзе Штреблов и Волфганга Леонарда.

Највеће „жариште“ Леонардовога утицаја била је Висока партијска школа „Карл Маркс“. Пошто је Мали секретаријат 23. марта сугерисао да руководство школе није на одговарајући начин реаговало нити спровело потребне мере како би се на време открила Леонардова делатност, већ крајем марта је у школи и у оквиру партијских организација наставника и ученика поведена дискусија о овом „случају“.⁶³ Бројни наставници и ученици су у недељама по Леонардовом бекству били позвани да учествују у „дискусији“, да се у форми критике и самокритике обратe партијском колективу, потврђујући на тај

61 SAPMO-BArch, ZPKK, DY 30/71275, ZPKK an alle Landessekretariat und Landesparteikontrollkommissionen der SED, 12. 4. 1949.

62 SAPMO-BArch, ZPKK, DY 30/71275, Bericht zur Angelegenheit Leonhard-Streblow, 30. 3. 1949.

63 SAPMO-BArch, ZPKK, DY 30/71275, Bericht in der Angelegenheit Wolfgang Leonhard, 27. 4. 1949; Parteisekretär Mickinn, Parteihochschule „Karl Marx“, an den Genossen Hermann Matern, Zentralhaus der Einheit, Berlin, 21. 4. 1949; Abschrift! Resolution, 8. 4. 1949.

начин јавно своју оданост партијској линији. „Буђење класне свести“ кроз едукацију о „троцкизму“ утицало је на то да појединци који су у својим првим извештајима о Волфгангу Леонарду истицали да никада код њега нису приметили антипартијско или антисовјетско расположење, готово преко ноћи „открију“ да је, иако никада јавно, несумњиво гајио неповерење према партији и СССР-у. У Леонардовом држању одједном су видели одсуство повезаности са пролетаријатом, пренаглашени „интелектуализам“, „псеудо-револуционарно нестрпљење“, „изражени малограђански егоизам“, признајући истовремено пропусти у сопственој „будности“.⁶⁴ Од ученика за које је партија процењивала да нису довољно свесни „троцкистичке“ опасности очекивало се да кроз учешће у дискусијама изнесу свој самокритички став и демонстрирају политичку и класну освешћеност. Они који су, по партијском суду, били недовољно „свесни“ налазили су се пред ризиком удаљавања из школе.⁶⁵

Путем неколико отказа и удаљавања са наставе, низа предавања, дискусија, критике и самокритике, „жариште“ Леонардовог утицаја на Високој партијској школи „Карл Маркс“ је угашено. Међутим, то није означило крај његових активности нити окончање „случаја“. Месец дана по доласку у Београд, 23. априла у 14.45, Волфганг Леонард обратио се први пут преко београдског радија немачкој публици. Циљ овог обраћања било је побијање оптужби ИБ-а и ЈСПН-а против Југославије, уз истовремено истицање да је КПЈ марксистичко-лењинистичка партија, која није напустила оданост „демократском“ блоку и СССР-у.⁶⁶ Његове речи биле су у складу са званичном југословенском политиком, која је до краја 1949. године била усмерена на побијање оптужби Информбироа и доказивање „правоверности“. Ово обраћање, емитовано на 12 језика, означило је почетак директног ангажмана Волфганга Леонарда у пропагандном апарату ФНРЈ. Током свог боравка у Југославији он ће бити, све до октобра 1950, ангажован у немачкој редакцији Радио Београда, а Илзе Штреблов у редакцији часописа *Das Neue Jugoslawien* (Нова Југославија),

64 SAPMO-BArch, ZPKK, DY 30/71275, Genossen Rudolf Lindau, Bericht über Wolfgang Leonhard, Kleinmachnow, den 10. 4. 1949; SAPMO-BArch, ZPKK, DY 30/71275, Ergänzung zu meinem schriftlichen Bericht über den Fall des Agenten W. Leonhard, 11. 5. 1949.

65 Видети документа у: SAPMO-BArch, ZPKK, DY 30/71275.

66 SAPMO-BArch, ZPKK, DY 30/71275, Abschrift. Nr. 519. – RFS Belgrad, 14,45 Uhr, 23. 4. 49. Wolfgang Leonhardt über die Kommunistische Partei Jugoslawiens; Bericht in der Angelegenheit Wolfgang Leonhard, ZPKK, 27. 4. 1949.

намењеног немачком говорном подручју. О својим радио-емисијама Леонард је обавештавао пријатеље у СОЗ-у, са којима је настојао да одржи контакт писменим путем, а југословенски представници у Берлину информисали су посетиоце Војне мисије, као и оне на чије су адресе слали пошту. Вести о емисијама Радио Београда даље су се шириле усменим путем, а обраћања В. Леонарда и И. Штреблов преко радија служила су и као повод за приватна окупљања њихових пријатеља и/или истомишљеника. Партија и безбедносни органи у СОЗ-у/НДР-у, обавештени дојавама сарадника и лојалних партијских чланова или запленом и цензуром поште, настојали су да стану на пут ширењу Леонардовога утицаја преко радио-таласа тако што су ометали сигнал и пресретали писма и разгледнице.⁶⁷ Ипак, током јесени 1949. констатовали су да је југословенска радио-пропаганда за Немачку постала у последње време изузетно активна.⁶⁸

И двојица бивших ратних заробљеника који су у Југославији остали и после репатријација, потписавши уговор у уредништву часописа *Der Schaffende* (Трудбеник),⁶⁹ сведочила су пред ЦПКК, по повратку у НДР, о појачаној југословенској пропаганди за иностранство, покретању часописа и радио-емисија на страним језицима, преводима многобројних брошура које се деле преко одељења за штампу у југословенским дипломатско-конзуларним представништвима.⁷⁰ Они су посведочили и о Леонардовој активности по доласку у ФНРЈ. Поред ангажовања на Радио Београду, писања и превођења брошура за Дирекцију за информације, Леонард је држао и предавања о ситуа-

67 SAPMO-BArch, ZPKK, DY 30/71275, Bericht, Berlin, den 27. 8. 1949; Abt. Parteischulung, Kurt Hageranden Gen. Matern, ZPKK, 13. 9. 1949; Abt. Parteischulung, an Gen. Matern, ZPKK, 12. 10. 1949; MfS AOP 325/54 Bd. 1', Abschrift: Bericht über den Besuch in der jugoslawischen Militärmission am 29. 1. 51, „Clara“, 31. 1. 51.

68 SAPMO-BArch, ZPKK, DY 30/71275, SNB, An das Zentralsekretariat der SED, Genossen Daub, Weißensee, 7. 10. 1949; DAUB, an Gen. W. Ulbricht, 14. 10. 1949.

69 *Der Schaffende* је био часопис Јединствених синдиката радника и намештеника Југославије (од октобра 1948. Савез синдиката Југославије) намењен немачким стручњацима у ФНРЈ. На издавању часописа сарађивало је Одељење за ратне заробљенике МУП-а, на чији предлог је априла 1948. осморо Немаца склопило двогодишње уговоре о останку на раду у ФНРЈ. Први број часописа изашао је 1. маја 1948. године. О часопису видети: Илић, *Странци „гастарбајтери“*, 494–498; Саша С. Илић, „Страни радници и стручњаци у привреди Југославије 1945–1950. године“, (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2017), 479–484.

70 SAPMO-BArch, ZPKK, DY 30/71033, Hans Burkhardt, Hans Becker, Bericht über in Jugoslawien gesammelte Eindrücke (Nach mehr als vierjähriger Tätigkeit als Funktionäre).

цији у СОЗ-у, али је и посредно, са аустријском комунистичком која је по објављивању Резолуције ИБ-а стала на страну Југославије и од јануара 1949. уредником листа *Der Schaffende* Лизом Гаврић, допринео да се тема сукоба између Информбироа и КПЈ унесе међу немачке раднике и стручњаке у Југославији, што је дотадашња редакција синдикалног листа намењеног немачким стручњацима настојала да избегне. Ова двојица бивших ратних заробљеника су, уз остало, тврдила да је Волфганг Леонард, по напуштању Немачке, Војној мисији ФНРЈ доставио списак имена на чије је адресе требало слати пропагандне материјале.⁷¹

Током лета 1949. године Леонард је написао брошуру, сличног садржаја као његово прво радио-обраћање, под насловом „Истина о социјалистичкој Југославији“. Брошуру су представници ФНРЈ делили широм Немачке, а један део прималаца вероватно су чинили и људи са списка који је Леонард доставио Војној мисији ФНРЈ а на ком су се, између осталих, налазила имена оних са којима је и сам претходних месеци делио југословенске материјале.⁷² Централна партијска контролна комисија упозоравала је августа 1949. покрајинске контролне комисије, Управу унутрашњих дела и Секретаријат ЈСПН-а на могућност да Војна мисија у наредном периоду почне да растура Леонардову брошуру широм СОЗ-а.⁷³ Совјетске окупационе власти су улагале протесте код чланова Мисије због ширења „анти-совјетских“ материјала, што су југословенски представници негирани. Међутим, списак материјала које је Мисија имала спреман за расподелу лета 1949. укључивао је и 3.100 примерака брошуре Волфганга Леонарда.⁷⁴

71 SAPMO-BArch, ZPKK, DY 30/71033, Hans Burkhardt, Hans Becker, Bericht über in Jugoslawien gesammelte Eindrücke (Nach mehr als vierjähriger Tätigkeit als Funktionäre); Abschrift: Hans Becker, Bericht überein Zusammentreffen mit dem Renegaten Leonhardt, Berlin, den 14. 11. 1949; Abschrift eines Berichtes von Burkhardt, Berlin, den 14. 11. 1949; MfS AIM 1476/58 P, Ergänzungen zum Lebenslauf, 31. 5. 1955.

72 ДАМСПРС, ПА, ф. 80, дос. 4, док. 413811, Извештај о стању и проблемима у КПД за Баварску, 1. Регионалном одељењу Министарства иностраних послова доставио генерални конзул из Минхена А. Милановић, 26. јул 1949; SAPMO-BArch, ZPKK, DY 30/71033, Abschrift: Hans Becker, Bericht über ein Zusammentreffen mit dem Renegaten Leonhardt, Berlin, den 14. 11. 1949.

73 SAPMO-BArch, ZPKK, DY 30/71275, Verbreitung von trotzkistischem Material, 9. 8. 1949; Tanjug, „Die Wahrheit über das sozialistische Jugoslawien“.

74 Списак материјала које је Војна мисија имала на располагању јуна 1949. видети у: ДАМСПРС, ПА, 1949, ф. 81, дос. 13, док. 411591, Шеф Војне мисије, генералмајор Р. Пехачек, МИП-у, 25. 6. 1949.

Протеривање Војне мисије ФНРЈ из совјетског сектора Берлина децембра 1949. отежало је пропагандни и информативни рад на простору Немачке Демократске Републике. Волфганг Леонард је боравио у Југославији до јесени 1950. године. Његове везе са Југославијом, као ни заинтересованост органа НДР-а за Леонардове активности нису одласком из Београда прекинуте. Новембра 1950. је отпутовао за СР Немачку, где ће током наредних годину дана бити једна од кључних особа Независне радничке партије Немачке (УАПД), партије која је претендовала да буде гласноговорник свих „независно мислећих“ комуниста, али чије је постојање де факто престало са укидањем финансијске помоћи из Југославије.⁷⁵ Илзе Штреблов, која се растала са Леонардом и убрзо удала за Ханса Шпитмана, узевши његово презиме, такође је била ангажована у уредништву часописа *Freie Tribüne* (Слободна говорница), око ког је партија и настала. Будући организована на простору СР Немачке, УАПД није била изазов за ЈСПН, колико за КП Немачке. Ипак, „слаба тачка“ из перспективе источнонемачког руководства и у овом случају био је Берлин, из чијих су се западних сектора различити утицаји тешко могли контролисати. Тако су се В. Леонард и И. Штреблов поново нашли под будним оком органа ДР Немачке, али су компетенције крајем 1950. прелазиле у руке новооснованог министарства државне безбедности.

У Министарству државне безбедности НДР сматрало се новембра 1950. да постоји основана сумња да Војна мисија ФНРЈ ради на организовању „титоистичке подорганизације“ са циљем шпијунске и агентске делатности, те да Илзе Штреблов настоји да успостави везу са водећим функционерима Слободне немачке омладине преко једног Југословена запосленог у Војној мисији, како би их придобила

75 Финансијска помоћ Југославије УАПД-у обустављена је децембра 1951. а партија се убрзо распала, 1952. године. О УАПД-у више у: Peter Kulemann, *Die Linke in Westdeutschland nach 1945. Die erste Nachkriegszeit, zwischen sozialdemokratischer Integration und dem Stalinismus der KPD – das Scheitern der „Titoistischen“ Unabhängigen Arbeiterpartei UAP 1950*, (Hannover: SOAK Verlag, 1978); Siegfried Heimann, „Zum Scheitern linker Sammlungsbewegungen zwischen SPD und KPD/SED nach 1945: Die Beispiele USPD und UAPD“, *Das Ende der Arbeiterbewegung in Deutschland?*, Hrsg. Rolf Ebbighausen, Friedrich Tiemann, (Opladen: Westdeutscher Verlag, 1984), 301–322; Gregor Kritidis, *Linksozialistische Opposition in der Ära Adenauer. Ein Beitrag zur Frühgeschichte der BRD*, (Hamburg: Offizin Verlag, 2008); Natalija Dimić, „In Search of an Authentic Position: The First Phase of Political and Ideological Cooperation between Yugoslavia and the West European Left, 1948–1953“, *Acta Histriae* 27 (2019) 1, 55–74.

за „подземне активности“.⁷⁶ Стога је требало придобити једног тајног сарадника, преко ког би се сазнало ко су југословенски курири, којим везама се служе, за шта се агенти интересују, које методе користе, а све са крајњим циљем разбијања „југословенске агентуре“ и „раскринкавања“ њених немачких помоћника.⁷⁷ „Тајни сарадник“ већ је био пронађен. У питању је била Илзина блиска пријатељица, двадесетпетогодишња „Линда“.⁷⁸ Илзе и „Линда“ су се упознале у јануару 1947. у оквиру ФДЈ, неколико месеци пре него што је Илзе упознала Леонарда. „Линда“ је била једна од чланица омладинске организације из Вилмерсдорфа коју је партија по Илзином одласку за Југославију означила поузданом. У месецима који су уследили „Линда“ је писма и разгледнице које је добијала од пријатељице предавала партији. У договору са партијским органима, одржавала је контакт са представником Војне мисије ФНРЈ, који је почео да јој доставља југословенске билтене, брошуре и штампу.⁷⁹ Она је вероватно била једна од особа са поменутог списка пријатеља који је Леонард доставио Војној мисији ФНРЈ, не слутивши да је тиме написао препоруку за сарадника источнонемачке безбедносне службе.

Крајем 1950. године, можда случајно управо 29. новембра, „Линда“ је, уз препоруку партије, положила заклетву о сарадњи са Министарством државне безбедности. Њен задатак као агента Штазија био је све до 1954. откривање „титоистичких агената“, чије је поверење задобила захваљујући пријатељству са И. Штреблов и В. Леонардом.⁸⁰ Први задаци које је добила подразумевали су наставак везе са југословенским представницима, посету Илзиним родитељима, писање карактеристика чланова ФДЈ, са којима је Штреблов била у пријатељским односима, као и обнову контаката са „Петером“,⁸¹ за ког је

76 MfS, AOP 325/54, Bd. 1, Beschluß über des Anlege eines Vorganges, Berlin, 15. 11. 1950; Operativ-Vorgang, 1. 12. 1950.

77 MfS, AOP 325/54, Bd. 1, Operativ-Vorgang, 1. 12. 1950.

78 У складу са чланом 203 немачког кривичног законика, идентитет особа чији контакт са обавештајном службом Немачке Демократске Републике, било у форми сарадника или предмета истраге, до сада није учињен доступним јавности, мора остати сакривен. Стога аутор овог чланка није у могућности да објави право име сараднице Министарства државне безбедности НДР. Име „Линда“ не одговара ни њеном стварном нити тајном имену под којим се водила као агент.

79 MfS, AOP 325/54, Bd. 1, nedatirano.

80 MfS, AIM 1164/70 P, Bericht betr, Vorschlag zur Werbung als GM, Berlin, 29. 11. 1950; Zwischenbericht, Berlin, 29. 4. 1953.

81 Као ни у случају „Линде“, ни код „Петера“ (на основу чл. 203 немачког кривичног законика) аутор овог чланка није у могућности да објави право име сарад-

сугерисала да можда одржава везу са Илзе а кога је партија 1949. означила као потенцијално „сумњивог“ у вези са „случајем Леонард“.⁸²

Обнављање контакта са „Петером“ вероватно није био случајан задатак. Још лета 1950. партија је била обавештена да је и њега покушао да контактира један југословенски представник, те да он делује као особа погодна да ступи у контакт са „Линдом“, у циљу приближавања „овој титоистичкој клици“.⁸³ „Линда“ и „Петер“ доиста јесу ступили у контакт, о чему је она прилежно обавештавала Министарство државне безбедности, да би већ лета 1951. отпочели заједнички живот и у наредном периоду заједно, као сарадници источнотемачке обавештајне службе, били задужени за инфилтрирање у „титоистичке“ кругове Западног Берлина. Пријатељство са Илзе Штреблов и Волфгангом Леонардом било је улазна карта за састанке берлинске организације УАПД-а и истовремена гаранција да је реч о поузданим и провереним „друговима“. Путем њихових извештаја, источнотемачки органи били су обавештени о ситуацији у оквиру УАПД-а, о различитим струјањима унутар ове партије, сукобима „титоиста“ и „троцкиста“, југословенској финансијској подршци и, на крају, о распаду партије 1952. године. Током овог периода „Линда“ и „Петер“ су одржавали писмени контакт са Леонардом и Илзе Штреблов, а у два наврата били су и њихови домаћини у Западном Берлину.⁸⁴ За своју делатност и у циљу покривања трошкова живота у Западном Берлину добијали су накнаду од Министарства државне безбедности, „Петер“ је, по договору, напустио своје радно место у Источном Берлину, док је „Линда“ била „избачена“ из партије. Преко Леонарда, који их је јуна 1952. изненада посетио приликом свог боравка у Западном Берлину, ступили су у контакт са Димитријевићем из Војне мисије ФНРЈ, преко ког су добијали информације о делатности југословенских представника у Берлину.⁸⁵

У својим сећањима Леонард је писао да живот у СР Немачкој за њега, као ни за друге „бегунце“ из НДР, никада није могао бити безбрижан. Живео је у сталном страху да би источнотемачка обавештајна служба могла организовати његову отмицу. Придржавао се

ника Министарства државне безбедности НДР. Име „Петер“ не одговара ни његовом стварном нити тајном имену под којим се водио као агент.

82 MfS, AOP 325/54, Januar 1951.

83 MfS, AOP 325/54Bd. 1, 31. 8. 1950.

84 Илзе Штреблов посетила их је у августу 1951, а Волфганг Леонард у јуну 1952. године. MfS, AOP 325/54Bd. 1; MfS, AIM 1164/70 A Bd. 1.

85 MfS, AIM 1164/70 A Bd. 1.

дневне рутине, наручивао увек исту храну, избегавао виски, коњак и пиво, као озлоглашена „Штази-пића“ у којима се отров најбоље растварао, ходао увек левом страном улице, како му аутомобили не би долазили с леђа, у Западни Берлин увек је путовао авионом.⁸⁶ Да његови страхови и опрезност нису били неоправдани, сведочи доступна грађа Министарства државне безбедности НДР. Приликом једне посете „Линди“ и „Петеру“ септембра 1952, Димитријевић је поменио да Волфганг Леонард планира скори долазак у Западни Берлин. Обавештено о могућности Леонардове посете Берлину и претпостављајући да би он том приликом могао поново посетити своје пријатеље „Линду“ и „Петера“, Министарство државне безбедности НДР разрадило је детаљан оперативни план његовог хапшења. Било је неопходно обезбедити просторије за неприметну операцију, поверљиве особе које би операцију извеле, средства, транспорт и комуникацију. Поверљиве особе били су „Линда“ и „Петер“. Они би за потенцијалну операцију уступили свој стан. Према плану, у случају Леонардове посете, у чај или коњак требало је да му сипају отров који би га онесвестио, затим да његово бесвесно тело сместе у за то предвиђену корпу, контактирају одређени број телефона и са бебом од девет месеци одмах напусте стан. По Леонарда би затим дошло возило и у бесвесном стању га превезло у Источни Берлин. За „Линду“, „Петера“ и њихово дете био би обезбеђен нови смештај.⁸⁷ Јесени 1952, међутим, Волфганг Леонард није путовао у Западни Берлин.

86 Leonhard, *Meine Geschichte der DDR*, 131–137. - Током свог постојања, према проценама Анкетне комисије Бундестага, Штази је доиста организовао око 700 отмица, а далеко већи број био је планиран. Историчарка Сузан Муле наводи да је до средине 60-их успешно изведено око 400 отмица, у чијем су спровођењу учествовали Штази, КГБ и (погранична) полиција НДР-а. Од тога, најмање 100 случајева извршено је уз употребу физичког насиља или тровањем (отров је подметан у цигарете, пралине или пића). На мети су углавном били пребези из НДР, сарадници западних обавештајних служби (или они које је источнонемачки режим перципирао као сараднике страних служби), новинари, бивши припадници партије, полиције или војске. Волфганг Леонард испуњавао је готово све наведене критеријуме. О отмицама које је спровело Министарство државне безбедности НДР-а, више у: Susanne Muhle, *Auftrag: Menschenraub. Entführungen von Westberlinern und Bundesbürgern durch das Ministerium für Staatssicherheit der DDR*, (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2015); Susanne Muhle, „Wie das MfS Menschen entführen ließ“, datum pristupa 14. 5. 2020, <https://www.bpb.de/geschichte/deutsche-geschichte/stasi/223062/entfuehrungen>; datum pristupa 14. 5. 2020, <https://www.bstu.de/mfs-lexikon/detail/entfuehrung/>

87 MfS, AIM 1164/70 A Bd. 1.

Након пада Берлинског зида и уједињења Немачке, Леонарда је позвао сарадник Савезног тела за документа службе државне безбедности бивше Немачке Демократске Републике. Том приликом предочена му је грађа која је документовала план његове отмице из 1952/53. године. Операцију „Drilling“ требало је да изведу бивши чланови ФДЈ који су важали за „титоисте“ и у које је он, према сопственом сведочењу, имао пуно поверење. Веровао је да је такву судбину избегао захваљујући смрти Стаљина и берлинској побуни од 17. јуна 1953, које су у потпуности закупили пажњу свих органа НДР-а.⁸⁸ Почетком 1954. године Министарство државне безбедности сматрало је да предмет везан за активности Волфганга Леонарда и Илзе Шпитман (Штреблов), на ком су били ангажовани „Линда“ и „Петер“, у свом дотадашњем облику треба обуставити. Иако распад УАПД-а није значио да су Леонард и Шпитман престали да буду непријатељски „агенти“, сарадници „Линда“ и „Петер“ требало је да се усмере на троцкистичке кругове и организације Западног Берлина, не прекидајући притом писмени контакт са Леонардом и Илзе Шпитман, за случај да се у будућности укаже потреба за њиховим поновним ангажовањем на овом случају. Истовремено, против њих је требало покренути „Fahndungsvorgag“, односно, у терминологији Министарства државне безбедности, отворити предмет усмерен на њихово привођење у НДР.⁸⁹

У грађи коју је нама учинило доступном Савезно тело за документа службе државне безбедности бивше Немачке Демократске Републике, нема пак доказа о томе да је након 1954. покушавана или планирана отмица ни Волфганга Леонарда ни Илзе Шпитман. „Линда“ и „Петер“ су наставили своју сарадњу са Министарством државне безбедности, инфилтрирајући се у троцкистичке кружоче Западног Берлина. Убрзо је процењено да су они, упркос високом нивоу сарадње, изложени ризику у Западном Берлину, те да их из тог разлога треба повући у Источни Берлин, где ће им бити обезбеђен стан и посао.⁹⁰ Волфганг Леонард наставио је живот у СР Немачкој као пу-

88 Leonhard, *Meine Geschichte der DDR*, 136–137.

89 MfS, AU 127/52 Bd. 1–6, Sachstandbericht, 2. 4. 1954.

90 Све до 60-их година „Линда“ је сарађивала са Министарством државне безбедности, достављајући редовно извештаје о ситуацији унутар предузећа у ком је била запослена, уз напомену у њеном досијеу да је не треба ангажовати у операцијама које подразумевају активности у Западном Берлину. MfS, AIM 1164/70 P, Zwischenbericht, 16. 5. 1955; Einschätzung der Agentur, 8. 2. 1956; Einschätzung, 6. 10. 1961.

блициста и коментатор догађања у Совјетском Савезу и Источној Европи. Након усавршавања на Оксфорду, почетком 60-их био је ангажован као професор на Универзитету Колумбија у Њујорку, а од 1966. на Јејлу. Све до краја 80-их, пола године је проводио у СР Немачкој, пола у САД-у, да би, први пут после рата, путовао у Совјетски Савез у делегацији са канцеларом Хелмутом Колом.⁹¹ Леонард је остао у контакту са својим пријатељима из Југославије, у коју је у више наврата путовао. Позиван је на пријеме у Амбасаду ФНРЈ у Бону.⁹² О југословенској организационој помоћи приликом бекства из НДР јавно је говорио и писао тек по паду Берлинског зида. О југословенској улози при стварању Независне радничке партије Немачке није писао никада.

Резиме

Резолуција Информбироа била је окидач за консолидацију моћи у оквиру Јединствене социјалистичке партије Немачке, за обрачун са унутарпартијском опозицијом и убрзани наставак већ започетог процеса претварања ЈСПН-а у „партију новог типа“. Истовремено, она је у потпуности променила услове за рад представника Војне мисије ФНРЈ у Берлину, изменила природу немачко-југословенских односа, али и пресудно утицала на судбине појединих немачких комуниста који су у југословенско-совјетском сукобу стали на страну ФНРЈ. Међу њима је био и Волфганг Леонард, немачки комуниста, члан Централног комитета ЈСПН-а и професор на Високој партијској школи „Карл Маркс“, који се, проведши десет година у Совјетском Савезу, на простор Совјетске окупационе зоне Немачке вратио као један од десет чланова „групе Улбрихт“. Леонард је уз помоћ представника Војне мисије ФНРЈ из Источног Берлина марта 1949. побегао у Југославију, где је наредних годину и по дана радио у немачкој редакцији Радио Београда, да би се крајем 1950. преселио у Западну Немачку. Леонардово бекство кажњено је његовим искључењем из ЈСПН-а, а уследио је низ саслушања и унутарпартијских провера свих партијских чланова са којима су он и његова вереница Илзе Штреблов били у контакту. Преласком „случаја Леонард“ у руке Министарства државне безбедности НДР, са критике и самокритике

91 MfS, ZAIG 24007.

92 Видети Леонардову личну преписку из периода након 1954. године: ВАК, N 1526, 88-93.

прешло се на оперативни план Леонардовог хапшења и привођења у НДР. План није реализован. У центру пажње овог рада је живот и рад Волфганга Леонарда, с намером да се на примеру његове судбине покажу механизми путем којих се источнонемачка партија суочавала са својим „унутрашњим непријатељима“, као и начини на које је Београд покушавао да пробије блокаду у којој се налазио након Резолуције Информбироа.

Sources and Literature

- Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde/Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen. Fond: DY 30, Sozialistische Einheitspartei Deutschlands.
- Bundesarchiv Koblenz. Fondovi: B 122, Bundespräsidialamt, N 1526 Nachlass Wolfgang Leonhard.
- Ministerium für Staatssicherheit.
- Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije. Politička arhiva, Nemačka.
- Arhiv Jugoslavije. Fond 117 Savez sindikata Jugoslavije.
- Istorijski arhiv Beograda. Fond Bezbednosno-informativna agencija.
- Vojni Arhiv. Fond JNA.

- Baer, Friederike. *Zwischen Anhehnung und Abgrenzung. Die Jugoslawienpolitik der DDR 1946 bis 1968*. Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag, 2009.
- Cummings, Richard H. *Cold War Radio: The Dangerous History of American Broadcasting in Europe, 1950–1989*. Jefferson–North-Carolina–London: McFarland & Company Inc. Publishers, 2009.
- *Das Ende der Arbeiterbewegung in Deutschland?*, Hrsg Rolf Ebbighauen, Friedrich Tiemann. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1984.
- Dimić, Natalija. „In Search of an Authentic Position: The First Phase of Political and Ideological Cooperation between Yugoslavia and the West European Left, 1948–1953“. *Acta Histriae* 27 (2019) 1, 55–74.
- *Ein Marxist in der DDR: Für Robert Havemann*. München: Pieper Verlag, 1980. <https://www.bstu.de/mfs-lexikon/detail/entfuehrung/>
- Hurwitz, Harold (unter Mitarbeit von Ursula Böhme und Andreas Malycha). *Die Stalinisierung der SED: Zum Verlust von Freiräumen und sozialdemokratischer Identität in den Vorständen 1946–1949*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1997.
- Ilić, Saša. *Stranci „gastarbajteri“: Strana stručna radna snaga u privredi Jugoslavije 1945–1950. godine*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2020. (cyrillic)
- Ilić, Saša. „Vrednovanje rada i životni uslovi nemačkih ratnih zarobljenika zaposlenih u privredi Jugoslavije 1945–1949“. *Istorija 20. veka* 2/2019, 157–176. doi: 10.29362/ist20veka.2019.2.ili.157-176

- Ilić, Saša S. „Strani radnici i stručnjaci u privredi Jugoslavije 1945–1950. godine“. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2017. (cyrillic)
- Keßler, Mario. *Grenzgänger des Kommunismus: Zwölf Porträts aus dem Jahrhundert des Katastrophen*. Berlin: Karl Dietz Verlag, 2015.
- Kritidis, Gregor. *Linkssozialistische Opposition in der Ära Adenauer. Ein Beitrag zur Frühgeschichte der BRD*. Hamburg: Offizin Verlag, 2008.
- Kulemann, Peter. *Die Linke in Westdeutschland nach 1945. Die erste Nachkriegszeit, zwischen sozialdemokratischer Integration und dem Stalinismus der KPD – das Scheitern der „Titoistischen“ Unabhängigen Arbeiterpartei UAP 1950*. Hannover: SOAK Verlag, 1978.
- Leonhard, Wolfgang. „Im Fadenkreuz der SED: Meine Flucht von der Parteihochschule ‚Karl Marx‘ im März 1949 und die Aktivitäten der Zentralen Parteikontrollkommission“. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 46 (1998), No. 2, 283–310.
- Leonhard, Wolfgang. *Die Revolution entlässt ihre Kinder*. Köln-Berlin: Kiepenheuer & Witsch, 1955.
- Leonhard, Wolfgang. *Meine Geschichte der DDR*. Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 2011,
- Malycha, Andreas, Peter Jochen Winters. *Geschichte der SED. Von der Gründung bis zur Linkspartei*. Bonn: BpB, 2009.
- Muhle, Susanne. „Wie das MfS Menschen entführen ließ“. Datum pristupa 14. 5. 2020. <https://www.bpb.de/geschichte/deutsche-geschichte/stasi/223062/entfuehrungen>
- Muhle, Susanne. *Auftrag: Menschenraub. Entführungen von Westberlinern und Bundesbürgern durch das Ministerium für Staatssicherheit der DDR*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2015.
- Pike, David. *The Politics of Culture in Soviet-Occupied Germany, 1945–1949*. Stanford: Stanford University Press, 1992.
- Pons, Silvio. *The Global Revolution. A History of International Communism 1917–1991*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Weber, Hermann. *DDR. Grundriß der Geschichte 1945–1990*. Hannover: Fackelträger, 1991.
- *Berliner Zeitung*
- *Neues Deutschland*

Summary

Natalija Dimić

Purging the Titoists from the Soviet Occupation Zone of Germany: The Leonhard Case

ABSTRACT: The aim of this article is to analyze the position of the Yugoslav representatives in Berlin and Yugoslav propaganda in Germany prior to and following the Yugoslav-Soviet split, as well as the mechanisms which the leadership of the Socialist Unity Party of Germany used in dealing with the opposition within the party ranks. It follows the activities of a German communist, Wolfgang Leonhard, in the Soviet Occupation Zone of Germany, his escape to Yugoslavia in 1949, and his arrival to West Germany in 1950. The article is based on the unpublished documents from German and Serbian archives, Wolfgang Leonhard's memoirs, and relevant literature.

KEY WORDS: Wolfgang Leonhard, Yugoslavia, Soviet Occupation Zone of Germany (SOZ), East Germany, Communist Party of Yugoslavia (CPY), Socialist Unity Party of Germany (SED), Ministry of State Security of the GDR (Stasi), Titoism, Party Purges, Yugoslav-Soviet Split

The Cominform Resolution triggered the process of unification within the Socialist Unity Party of Germany (SED), initiated internal party purges, and accelerated the already activated process of turning the SED into a "party of a new type." Simultaneously, it changed profoundly the way the Yugoslav Military Mission in Berlin used to work, as well as the nature of Yugoslav-German relations. It also impacted the lives of those German communists who supported the Yugoslav position, including Wolfgang Leonhard, a German communist, member of the SED Central Committee, professor at the Party Academy "Karl Marx," and a member of the so-called "Ulbricht Group." Leonhard fled East Berlin in March of 1949 and came to Yugoslavia where he worked in the German section of Radio Belgrade for the next year and a half. In late 1950, he moved to West Germany. He was punished with expulsion from the SED which was followed by thorough investigations into all those who had maintained contacts with him and his fiancé Ilse Streblow. When the newly formed Ministry of State Security be-

came interested in the so-called “Leonhard Case,” criticism and self-criticism were replaced by surveillance and plans for his abduction and transfer to East Germany. Those plans, however, were not carried out. Through a biographical analysis of Wolfgang Leonhard, this paper seeks to highlight the mechanisms through which the East German party combated its “internal enemies,” as well as the tactics employed by Belgrade in order to break through the blockade that followed the Cominform Resolution.